

DE DERDE WEG

De politiek wordt vaak opgedeeld in termen van ‘links’ en ‘rechts’. Dat is al zo sinds de Franse Revolutie. In de Staten-Generaal stonden de twee tegengestelde fracties recht tegenover elkaar. De hervormingsgezinden zaten aan de linkerzijde van de voorzitter, de koningsgezinden aan de rechterzijde. Gedurende 228 jaar zou Frankrijk in zijn politieke systemen zo opgedeeld worden: nu eens een linkse president. Dan weer een rechtse president. En dan ineens: een vraagteken. Als een *deus ex machina* was daar Emmanuel Macron, de wonderboy die niet in een hokje te steken was. Hij was niet links en niet rechts, maar ging dwars door het midden. Politici en wetenschappers krabden zich in het haar. Alweer een zekerheid gesneuveld. Men ging zich afvragen of het nog wel zin had, die opdeling in links of rechts.

Voor christendemocraten is het antwoord al veel langer ‘neen’. Al veel langer zien we dat links en rechts elk op hun terrein vasthouden aan het oude en het bekende, en de ogen sluiten voor een maatschappij die wel degelijk verandert. Zo weigert links halsstarrig om sociaal-economische aanpassingen door te voeren, ondanks het feit dat de cijfers op onze pensioenfactuur elk jaar roder worden. Of de tewerkstellingsgraad, die lange tijd veel te laag bleef. Links is daarmee even behoudsgezind als rechts, dat weigert in te zien dat er zich maatschappelijke hervormingen opdringen. In ons onderwijs, op de arbeidsmarkt of op vlak van integratie. Stuk voor stuk hervormingen die broodnodig zijn om onze hoge levenskwaliteit te blijven bewaren.

Vandaag zien we dat rechts naar de markt kijkt als het gaat over de welzijnssector. Privatiseren als antwoord op de verschillende sociale noden. Vraag en aanbod meer laten spelen en alles is opgelost. In het onderwijs zien we een beweging naar de staat. De oorlog tegen het katholieke onderwijs woedt opnieuw hevig. Vroeger waren liberalen en socialisten diegenen die het vrije net in het vizier namen. Twee schooloorlogen hebben we daardoor gekend. Maar de voorbije jaren is het katholiek onderwijs vooral door de nationalistische oorlog verklaard. Scholen die zich organiseren en de krachten bundelen om sterk onderwijs te geven, zijn een doorn in het oog van diegenen die dromen van een overheid die zelf volledig de touwtjes in handen heeft.

Dit terwijl de succesformule van deze sectoren noch louter bij de overheid, noch louter bij de markt ligt, maar in de unieke wisselwerking met het middenveld. Met een zorgsector die gedreven wordt door waarden in plaats van dividenden, en een onderwijs dat een zo groot mogelijke kwaliteit biedt voor een zo breed mogelijk publiek voor een zo scherp mogelijke prijs. De wijze waarop moet ondergeschikt zijn aan het uitgangspunt: de mens.

In 2013 schreef ik een boek met de titel ‘Het Moedige Midden’. Ook toen al wees ik erop dat links en rechts niet de recepten in zich dragen om aan de bevolking stabiliteit en vooruitgang te kunnen garanderen. Ik beschreef hoe het einde van links zich al manifesteerde in 1989, met de val van de Berlijnse Muur. Hoe het einde van rechts wat langer op zich liet wachten – tot de val van Lehman Brothers en de start van de wereldwijde financieel-economische crisis. En hoe het einde van de westerse culturele hegemonie al was ingezet in 2001, met de val van de Twin Towers. Hoewel nog maar zes jaar geleden lijkt de wereld van 2013 al zo ver weg. Want intussen hebben zich nieuwe veranderingen voorgedaan die onze zekerheden van toen alweer grondig door elkaar hebben geschud.

In 2013 was president Barack Obama net aan zijn tweede legislatuur begonnen. In zijn inauguratiespeech in januari benadrukte hij de principes waar zijn Verenigde Staten voor stonden: tolerantie en kansen, menselijke waardigheid en rechtvaardigheid. Vandaag, zes jaar later, moest een van de meest verbindende presidenten die het land ooit kende, plaats maken voor de populist Donald Trump.

In 2013 vierden we de toetreding van Kroatië tot de Europese Unie. Sinds de oprichting van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal in 1952 was het samenwerkingsproject tussen Europese lidstaten steeds hechter en groter geworden. Maar liefst zeven keer werd de Europese Unie verder uitgebreid, tot een referendum in juni 2016 – het slotakkoord van een campagne die dreef op slogans en valse verklaringen – de brexit uitroep over Groot-Brittannië. Voor het eerst in haar geschiedenis werd de Europese Unie weer kleiner.

Wat vertelt dit over de wereld waar wij vandaag in leven? En hoe moet het nu verder? Wat is het antwoord op een wereld waar links noch rechts,

populisten noch globalisten een plan hebben dat mensen levenskwaliteit, perspectief en geborgenheid biedt? Voor mij is het antwoord duidelijk: dat antwoord vind je in de Derde Weg. En ik zal in wat volgt vertellen waarom.

DE VAL VAN DE BERLIJNSE MUUR EN HET EINDE VAN LINKS

Ik was net vijftien geworden toen de Berlijnse Muur neergehaald werd, maar het zou nog vijftien jaar duren voor ik voor het eerst de stad zou bezoeken. De plaats maakte een onuitwisbare indruk op me, en ik zou er nog vele malen terugkeren. Ik herinner me mijn eerste confrontatie met de imposante Rijksdag, die een zwijgende getuige was van het Duitse Keizerrijk, de Weimarrepubliek en Hitlers Derde Rijk. Of het Denkmal für die ermordeten Juden Europas – het aangrijpende holocaustmonument waar jongeren vandaag selfies nemen, zich vaak amper bewust van de gruwel die het symboliseert. En de levendige Potsdamer Platz. Ooit het centrum van plezier voor de middenklasse in de stad, tot het tijdens de Tweede Wereldoorlog platgebombardeerd werd. De plek wachtte een al even treurig lot tijdens de Koude Oorlog, toen de Berlijnse Muur er als een lelijk litteken een duidelijke kloof tussen Oost en West trok. Na de val van de Muur kreeg deze historische plaats een nieuwe bestemming. Nieuwe landmarks werden neergepoot. Sony bouwde er zijn gigantische entertainmentcentrum. En met Daimler City koos Daimler-Benz voor een consumptiewalhall met restaurants, cafés en hotels. Veel groter kon de opgestoken middelvinger naar het communisme niet zijn.

‘Tear down this wall’, had Ronald Reagan in 1987 gepredikt aan Michail Gorbatsjov. De Muur was niet alleen een probleem van de Berlijners. Ze was een doorn in het oog van de hele westerse wereld, een symbool van de onmenselijkheid van de communistische overheersing. *‘Die Mauer im Kopf’*, een muur in het hoofd, noemen sommige Duitsers haar nog steeds. Toen zij op 9 november 1989 neergehaald werd, betekende dit het belangrijkste kantelpunt in de geschiedenis van het naoorlogse Europa.

Vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog tot de val van de Muur leefden we in een bipolaire wereld. Er was het gesloten, communistische Oostblok en het vrije, kapitalistische Westen. Het neerhalen van de Muur, en daaropvolgend de val van de Sovjet-Unie, maakte een einde aan een decennialang schisma. De val van de Muur was ook het startschot van Fukuyama’s analyse van *‘The End of History and the Last Man’*.

Met het ‘einde van de geschiedenis’ bedoelde Fukuyama niet dat er nooit nog oorlogen, hongersnoden of politieke crisissen zouden volgen. Wel dat, in de traditie van Hegel, de strijd tussen these en antithese, tussen communisme en liberalisme, beslecht was in het voordeel van het liberalisme. De winnaar, de synthese, was het liberale mensbeeld. Een visie op de mens als individu in een kosmopolitische wereld, de mens die uiteindelijk in een liberale democratie met een vrije markt zou leven. Daar kwam aan het begin van de jaren negentig ook nog de opkomst van het internet voor particulieren bij. Dit leek de stelling van Fukuyama nog meer te bevestigen: de wereld werd één grote, vrije wereld van burgers die met elkaar in contact zouden treden.

Na het verschijnen van zijn boek brak een periode aan die hem aanvankelijk gelijk leek te geven. Te beginnen bij degenen die zelf aan de linkerzijde stonden. Na de val van het communisme zag je socialistische partijen hier en elders afstand nemen van de oude linkse recepten. Tony Blair had het over *‘New Labour’* – waarmee hij zich duidelijk wilde afzetten tegen *‘Old Labour’*. Met zijn vernieuwde partij schoof hij op naar het centrum, waar hij nauwe banden onderhield met de Amerikaanse president Bill Clinton.

Aan de andere kant van de oceaan sprak Bill Clinton over zijn partij als de *‘New Democrats’*. In 1998 hielden Clinton en Blair samen een conferentie in New York waarin ze hun vernieuwde verhaal voorstelden. Daarin verwierpen ze niet alleen het oude neoliberale gedachtegoed dat we ons zomaar kunnen overleveren aan de markt. Ze bestempelden ook het traditionele linkse geloof in staatsinterventie als *‘passé’*. In 1999 werd hun team uitgebreid met onder anderen de Duitse Bondskanselier Gerhard Schröder en de Nederlandse eerste minister Wim Kok.

Met zijn *‘Neue Mitte’* deed ook Schröder een poging om op te schuiven naar het centrum. In Duitsland voerde hij hervormingen door (Hartz IV)

waarmee hij radicaal brak met de oude socialistische doctrine van de SPD. En in eigen land kwam Frank Vandenbroucke op de proppen met de 'Actieve Welvaartsstaat'. Een zet die hem kwalijk genomen zou worden door zowel zijn eigen partij als door de PS. Het leidde tot zijn verbanning uit de federale regering en later zijn vertrek uit de politiek.

Op een termijn die langer is dan enkele verkiezingen, heeft de sociaal-democratische Derde Weg weinig zoden aan de dijk gezet. De BBC beschreef het indertijd als *'the Loch Ness Monster of British politics – everyone's heard of it, there are occasional sightings, but no-one is sure the beast really exists'*. Vandaag is hij net als het monster in de vergeetput verdwenen. Waarom heeft centrumlinks het kind al snel weer met het badwater weggegooid? Misschien ligt de verklaring al in de manier waarop Anthony Giddens zijn opdracht beschreef. Aan de hand van neoliberale ideeën moest hij socialistische doelstellingen bereiken. Hij moest, met andere woorden, opnieuw vlees hangen aan het skelet van Labour en andere Europese partijen. Dat er daarbij eigen waarden, overtuigingen en idealen zouden sneuvelen, werd beschouwd als *collateral damage*.

Maar een meer fundamentele verklaring ligt in de verblinding op de sociaal-economische thema's. Er was geen besef dat je naast een sociaal-economische bovenbouw ook een normatieve onderbouw nodig hebt. Het gaat niet alleen over kansengelijkheid waarbij het verschil tussen liberalen en socialisten zich beperkt tot 'iedereen kansen aan de start geven' versus 'zorgen dat iedereen gelijk aan de meet komt'. In zijn boek 'Oude en nieuwe ongelijkheid' schrijft Kees Vuyk dat socialisten veel te veel zijn meegegaan met het discours dat mensen zoveel mogelijk vrij moesten zijn, terwijl mensen zich vooral geborgen willen voelen.

Je kan een oude wagen korte tijd reanimeren door er een nieuwe batterij in te steken, maar het zal een versleten rammelbak blijven. Het eerste probleem met het socialisme was dat het zijn geloofwaardigheid verloren had met de eerste jongere die over de Muur sprong. Het tweede probleem was dat de socialisten zelf niet meer geloofden in hun eigen overtuigingen. Er was geen nieuw vlees nodig voor een oud skelet. Er was een geheel nieuwe 'body' nodig. Een Derde Weg die werkt, vertrekt niet van versleten theorieën. De uitdaging was niet een compromis te

zoeken tussen het socialisme en het neoliberalisme. En al zeker niet om koelbloedig de eigen waarden en overtuigingen te laten vallen voor een model dat op dat moment de ogen verblindde. De uitdaging bestond erin een heel nieuw uitgangspunt te hanteren – een uitdaging waarin ze jammerlijk gefaald hebben.

Een andere overwinning van rechts op het linkse gedachtegoed, was het ongebreidelde geloof in de vrije markt en het begin van de deregulering – een geloof dat zelfs door links overgenomen werd. Na de desastreuze bankencrisis van 1929 was een nieuwe bankenwet in voege getreden, een wet die bekend zou worden onder de naam Glass-Steagall Act. Parlementair onderzoek had namelijk uitgewezen dat roekeloosheid, valse zekerheids-garanties en risicovolle leningen bij commerciële banken een gigantische kredietbubbel veroorzaakt hadden. Eenmaal die gebarsten was, lag de economie volledig op zijn buik. Banken sloten en massa's Amerikanen zagen hun geld in rook opgaan. Om te voorkomen dat dit opnieuw zou gebeuren, werd in de jaren dertig de Glass-Steagall Act opgesteld. De wet zorgde er onder andere voor dat er een instelling kwam die banktegoeden garandeerde. Maar ook aan de manier waarop de banken voordien volledige vrijheid kregen kwam een einde. Medewerkers kregen een soort gedragscode opgelegd. Het onderscheid tussen gewone banken en investeringsbanken werd zo veel duidelijker.

In de loop der jaren zou de wet echter helemaal uitgekleet worden. Het was nota bene de democraat Bill Clinton die hem de laatste doodsteek gaf en publiekelijk verklaarde dat de Glass-Steagall Act 'niet meer relevant' was. Het was de tijd waarin Alan Greenspan topman was van The Fed, de centrale bank van de Verenigde Staten. Destijds benoemd door Ronald Reagan bleef hij ook onder Clinton voorzitter. Greenspan was een openlijke liefhebber van de boeken van Ayn Rand, die met haar 'Atlas Shrugged' een pleidooi voor een ongeremd neoliberalisme hield. De titel van het boek verwijst naar de Griekse Titaan Atlas. Volgens de mythe was hij een reus die de aardbol op zijn schouders droeg. Heel symbolisch vroeg Rand zich in haar boek af wat er zou gebeuren mocht Atlas op een dag zijn schouders ophalen en de wereld laten vallen. In de logica van de auteur zijn het de ondernemers die de wereld doen draaien, en die op een dag wel eens foert zouden kunnen zeggen en zelf in staking gaan. Het boek leest als een groot pleidooi voor egoïsme en neoliberalisme. Hoewel

geschreven in 1957, geeft het een mooie blik op de richting waarin de tijdsgeest evolueerde. Ook zestig jaar later heeft het boek bij de neoliberalen nog veel sympathisanten en aanhangers. De samenleving was een universele markt, haar burgers berekende actoren die dachten in termen van winst of verlies.

Het was, kortom, het tijdperk van ongebreideld vertrouwen in de vrije markt. Het optimisme kende geen grenzen en banken werden steeds roekelozer. Leningen werden toegestaan aan mensen die ze waarschijnlijk nooit zouden kunnen terugbetalen. 'NINA' of 'NINJA'-leningen noemde men dit: kredieten aan mensen met 'no income, (no job), no asset'. Zo lang de prijzen op de huizenmarkt bleven stijgen, was er geen probleem, zo redeneerde men. *The sky is the limit*. Dat er zich een joekel van een bubbel vormde op de vastgoedmarkt, werd met de mantel der liefde voor het geld bedekt. Het was een ongezonde voedingsbodem voor de financieel-economische crisis die jaren later tot uitbarsting zou komen. Maar in het vooruitgangsoptimisme van de jaren '90 had men daar vooralsnog geen oog voor.

DE VAL VAN DE TWIN TOWERS

De toekomst van de mens was aan de vrije markt, en het mensbeeld van die tijd was dat van de homo economicus. De mens als rationeel wezen, die er gedreven door eigenbelang steeds in slaagt om de juiste keuzes te maken en zo zijn doel te bereiken. Van de mens als persoon van vlees en bloed, de mens als relationeel wezen, die een fiets zonder slot niet zomaar meeneemt en soms onbaatzuchtig iets voor een ander doet, van die mens bleef in dit wereldbeeld nog weinig over. Maar dat gaf ook niet, want in de neoliberale samenleving zouden we er allemaal op vooruitgaan. Egoïsme was een deugd en hebzucht de motor der vooruitgang. Toch?

Het idee van de vrije wereld kreeg nog een extra duwtje in de rug in de jaren negentig. De komst van het internet luidde een overweldigende digitale revolutie in. Plots kon je met één klik in contact komen met mensen aan de andere kant van de wereld. Communicatie werd sneller, goedkoper en globaler. Na de vrije markt en de afbouw van de staat, was er een nieuwe bondgenoot, die een globale gemeenschap van burgers zou

verbinden rond een gemeenschappelijk ideaal. Ook in de praktijk werd die open gemeenschap meer en meer een realiteit.

Het beeld van de wereld als één groot kosmopolitisch geheel heeft ook migratie versterkt. In België kwam onder de paarse regering de zogenaamde snel-Belgwet tot stand. Nationaliteitsverwerving werd een papieren formaliteit, aan inburgering werden weinig handen vuilgemaakt. Mensen zijn vrije burgers. Neen, beter gezegd: vrije individuen. Laat hen dus maar gewoon hun zin doen. Dat burgerschap meer is dan een identiteitskaart die je zonder moeite kon verkrijgen; dat er inburgering voor nodig is, kennis van de taal, een job en liefst ook een opleiding, dat werd gemakshalve genegeerd. In 1992 had Francis Fukuyama, voortbouwend op zijn essay van enkele jaren eerder, het boek 'The End of History and the Last Man' uitgebracht. Daarin voorspelde hij, zoals ik al schreef, 'het einde van de geschiedenis': de ideologische evolutie zou stoppen en de westerse liberale democratie zou de uiteindelijke vorm zijn die regeringen over de hele wereld zouden aannemen. Het geloof in dit model was groot en de statistieken leken hem aanvankelijk gelijk te geven. Maar al spoedig zou blijken dat de geschiedenis helemaal niet voorbij was, wel integendeel.

'The end of history? The beginning of nonsense!' Zo klonk naar verluidt de reactie van Margaret Thatcher op Fukuyama's boek. De IJzeren Dame had allicht niet kunnen voorspellen op welke manier ze met haar uitspraak nog gelijk zou krijgen. Net als de rest van de wereld werd ze op 11 september 2001 verrast door een verschrikkelijke daad van terreur. Bijna drieduizend mensen uit meer dan negentig landen stierven in een van de grootste terroristische aanslagen in onze geschiedenis. Het zou een dag worden met een 'voor' en een 'na'. Er was de wereld voor de aanslagen, en de wereld die erop zou volgen.

Met 9/11 kwam ook aan de droom van een unitaire kapitalistische wereld abrupt een einde. De dag dat twee vliegtuigen zich in de Twin Towers boorden, was ook de dag dat er definitief een streep werd getrokken door de theorie van Francis Fukuyama. Het antwoord van Samuel Huntington sprak de gangbare theorie resoluut tegen. De liberale wereld van Fukuyama zou weliswaar uitgedaagd worden door nationalistische of religieuze conflicten, maar geen van beide zouden een echte bedreiging vormen. Het verdere verloop van de geschiedenis zou saai worden, want

eerder technisch en economisch, aldus Fukuyama. Huntington daarentegen was van mening dat eens de ideologische conflicten uitgevochten waren, conflicten in de toekomst zouden draaien rond religie, etniciteit en cultuur. Er zou een botsing tussen beschavingen volgen, gebaseerd op identiteit en zelfbewustzijn. Figuurlijk, maar ook letterlijk. Want het bleef niet bij de Verenigde Staten. In 2004 stierven bijna tweehonderd mensen in een bomaanslag op een trein in Madrid, en in juli 2005 kwamen nog eens 52 mensen om tijdens een zelfmoordaanslag in Londen.

Vandaag is de vrede nog steeds niet hersteld. Het jaar 2015 begon met een gruwelijke aanval op de redactie van Charlie Hebdo, en eindigde met de aanslagen in Parijs in november. In 2016 was ons eigen land aan de beurt. In totaal vielen in de periode '15 – '17 maar liefst 347 doden in 63 religieus geïnspireerde aanslagen in Europa^[2]. De meeste daders waren terroristen die geradicaliseerd waren hier bij ons. Velen van hen waren zelfs nooit in de conflictgebieden in Syrië en Irak geweest. De grote aanslagen blijven voorlopig uit dankzij het goede werk van de veiligheidsdiensten, maar de rust is nog lang niet weergekeerd. Verschillende 'kleinere' aanvallen blijven levens eisen, van Straatsburg tot Barcelona.

Het gevolg? Een aanhoudend klimaat van angst dat mensen wantrouwig en boos maakt. En een steeds groter wordende groep die geen onderscheid maakt tussen extremisten en gematigde moslims, die de islam vereenzelvigt met dood en geweld. Militairen op straat, haatberichten tegen moslims, antisemitisme, angst voor iedereen die anders is, en extreemrechts dat de wind in de zeilen heeft. Het meest treurige gegeven is misschien wel dat we ook onze eigen vijand worden, doordat populist in deze omstandigheden het voortouw nemen en dreigen muren op te trekken rond Europa. Waarden zoals de persvrijheid, vrijheid van religie, respect voor de menselijke waardigheid en respect voor privacy komen op de schop te staan. In naam van de veiligheid wordt de Europese Verlichtingscultuur niet alleen van buitenaf, maar ook van binnenuit bedreigd.

² <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/security/20180703STO07125/terrorism-in-the-eu-terror-attacks-deaths-and-arrests>

DE VAL VAN LEHMAN BROTHERS EN HET EINDE VAN RECHTS

In 2008 zou ook een andere crisis het westerse gedachtegoed grondig door elkaar schudden. Met het faillissement van Lehman Brothers viel opnieuw een symbool van het onoverwinnelijk geachte neoliberale kapitalisme. Een nieuwe wereldwijde bankencrisis was het gevolg van de maatregelen om de financiële markten te dereguleren. Nadat overheden eerst, geleid door Fukuyama's wereldbeeld, gedwongen waren geweest om terug te treden, moesten zij nu optreden om te redden wat er te redden viel.

De droom was doorprikt, en dat begon stilaan ook door te dringen tot neoliberalen van het eerste uur. Alan Greenspan, oud-president van de Amerikaanse Federal Reserve, gaf tijdens het hoogtepunt van de kredietcrisis een fout in zijn denken toe. De vrije markt had wél behoefte aan regulering. Ze is een reflectie van de menselijke geest, en in tegenstelling tot economische theorieën allerhande, kan zij zich soms vergissen. Gelijkaardige geluiden hoorden we bij Sandy Weil, voormalig topman van de Citigroup. *'What we should probably do is go and split up investment banking from banking. Have banks do something that's not going to risk the taxpayer dollars, that's not too big to fail'*. Zijn oproep was opvallend, want onder de Glass-Steagall Act zou zijn manoeuvre om met het samenvoegen van Travelers Group en Citicorp het grootste financiële dienstverleningsbedrijf ter wereld te maken, nooit mogelijk zijn geweest. Hij was zelf een van de mensen geweest die in 1999 was gaan lobbyen om de wet terug te schroeven. Het wegvallen van de Glass-Steagall Act had toegelaten dat banken steeds meer winst waren gaan nastreven – en dus steeds meer risico's namen.

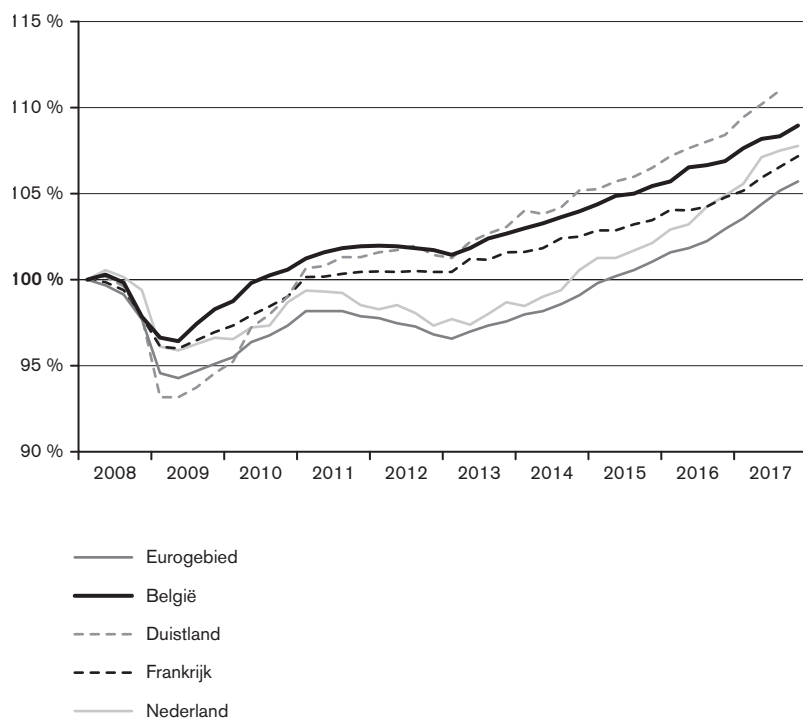
De gevolgen van de financieel-economische crisis waren niet min. Wereldwijd stegen de overheidstekorten en steeg de overheidsschuld. De reacties verschilden bovendien van land tot land. In sommige naties werd een politiek van strenge bezuinigingen uitgeroepen, waarbij stevig gehakt werd in de overheidsuitgaven. *'Austerity fever'*, noemt Paul Krugman het: 'een vreemde ziekte waarbij buitensporige angst gecombineerd wordt met vrolijk optimisme.' In België reageerden we onder leiding van de regeringen Yves Leterme en Herman Van Rompuy met een beleid dat erop gericht was de gevolgen van de crisis voor de mensen op te vangen,

de sociale zekerheid als opvangnet zijn werk te laten doen en de koopkracht niet te zwaar te fnuiken. De Nationale Bank van België heeft een studie uitgevoerd over de gemiddelde groei. Opvallend: het economische crisisbeleid uitgezet door christendemocraten (in Duitsland en in België) was op vlak van economisch groei voorspoediger dan het beleid dat werd uitgezet door links of rechts elders in Europa.

EVOLUTIE VAN HET BBP SINDS 2008

(indexcijfers 2008 K1 = 100,

voor seizoen- en kalenderinvloeden gezuiverde volumegegevens)

Bron: jaarverslag NBB 2017

Dat zien we ook duidelijk op deze grafiek. We zien duidelijk hoe de daling van het bbp tijdens de recessie van 2008-2009 beperkt bleef voor ons land, en hoe groot onze veerkracht was tot 2013 – het jaar dat beschouwd wordt als het eindpunt van de crisis in het eurogebied. De belangrijkste stabilisator? Onze sterke sociale bescherming. In de periode 2008-2017 groeide het bbp in België en Duitsland betrekkelijker sneller dan dat in

Nederland, Frankrijk en het eurogebied. Bovendien kwam de verhouding tussen de toename van de werkgelegenheid en de groei van de bedrijven in 2017 uit op meer dan 0,8. Daarmee scoren we beter dan onze drie voornaamste buurlanden, en ook dan het eurogebied als geheel. Concreet betekenen deze cijfers dat de economische groei in België heeft geleid tot een sterke stijging in het aantal mensen dat werkt, en dan vooral in de private sector. En ook dat voor elk procent bbp-groei, er 0,8 procent werkenden bij komen. Het resultaat van de maatregelen die we de voorbije jaren namen om de kost van personeel goedkoper te maken, en langs de andere kant om de belastingdruk op inkomens te verminderen. Ook de maatregelen om werklozen te activeren en mensen die niet (meer) werken te ondersteunen werpen hun vruchten af, net als de pensioenhervorming in de wetgeving 'werkbaar en wendbaar werk'.

Deze cijfers tonen aan dat met de botte bijl door je sociaal-economische weefsel gaan, vooral schade toebrengt. Een verstandig beleid, dat het hoofd koel houdt, bespaart waar nodig, maar ook investeert en zuurstof geeft aan de economie, brengt wél vooruitgang, ook tijdens of na tijden van crisis. In die zin heeft de economische crisis en de nasleep ervan tot voortschrijdend inzicht geleid, zelfs in kringen waar je dat tot dan toe niet zou verwachten. In oktober 2012 gaf zelfs de hoofdeconoom van het IMF, Olivier Blanchard, toe dat zware bezuinigingen veel meer economische schade hadden aangericht dan experts verwacht hadden^[3].

Een van de grote tekorten van het neoliberalisme is dat het de mens reduceert tot een louter rationeel individu. *'Al geruime tijd wordt onze samenleving georganiseerd vanuit het uitgangspunt dat iedere mens zelf het best weet wat goed voor hem is. De voorkeuren van al deze mensen komen samen op "markten" en zo ontstaat dankzij de "onzichtbare hand" de meest stabiele, efficiënte en eerlijke samenleving mogelijk.'* Zo vat Joris Luyendijk de neoliberale logica juist samen in De Standaard^[4]. *'Dit is de ideologie van onze tijd: de markt weet het het best, want individuen weten het zelf het best. Alle bemoeienis van buitenaf is dan paternalisme, betutteling. (...)*

³ https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2012/10/12/imf-austerity-is-much-worse-for-the-economy-than-we-thought/?utm_term=.ee60f4140061

⁴ De Standaard, Joris Luyendijk, 'Hopen op een ramp die ons wakker schudt', 20 juli 2018.

Hoe meer keuzevrijheid, hoe beter. Dat is in vijf woorden de ideologie van deze tijd. Individuen weten wat het best voor ze is, dus moet de som van al hun keuzes wel leiden tot de best mogelijke wereld.'

Maar die 'best mogelijke wereld' blijkt vandaag een illusie. Het neoliberale discours waarmee we overspoeld werden na de val van het communisme, beantwoordt niet aan een concrete realiteit. Dat leert ook Richard Thaler ons. Hij won in 2017 de Nobelprijs voor de Vrede. De traditionele manier om de economie te bekijken vergeet dat er ook psychologische factoren meespelen. Het economische gedrag van mensen hangt niet af van abstracte theorieën, maar van concrete gedragspatronen, aldus Thaler. Eenzelfde geluid horen we bij Paul De Grauwe^[5]: *'Het neoklassieke, dominante model in de macro-economie gaat uit van hyperrationele individuen, die op basis van alle beschikbare informatie altijd de beste keuzes maken. Het is eigenlijk een model voor autisten, het houdt geen rekening met emoties. Maar er spelen ook psychologische factoren die de markten in een richting kunnen drijven. Zeepbellen, een koersontwikkeling die losstaat van fundamentele economische variabelen, ontstaan als mensen euforisch worden. Kijk maar naar de bitcoin.'* Ook De Grauwe geloofde in een ver verleden – de jaren tachtig – dat je de toekomst van onze economie met wiskunde en formules kon berekenen, tot hij zelf ondervond dat de realiteit anders in elkaar zit. In zijn boek 'Nudge' noemt Thaler de neoliberale 'homo economicus' een mythe: *'Als je de economische boeken moet geloven, zal je zien dat de homo economicus denkt als Albert Einstein, een even groot geheugen heeft als de Big Blue van IBM, en de mentale kracht van Mahatma Gandhi. Maar de mens zoals we die kennen zit anders in elkaar. Echte mensen kunnen geen lange breuken oplossen zonder rekenmachine, vergeten soms de verjaardag van hun echtgenote en hebben een kater op Nieuwjaar. Ze zijn geen homo economicus, maar homo sapiens.'* Kortom: vertrek niet vanuit abstracte theorieën zoals vraag en aanbod, maar vanuit het concrete handelen van mensen en betrek daarbij hun geschiedenis, hun omgeving, en speel in op deze variabelen.

Het neoliberalisme is ook een visie die historisch niet juist is gebleken. Neem bijvoorbeeld China. Vijfentwintig jaar geleden was iedereen ervan overtuigd dat met het invoeren van een liberale markt ook een liberale

democratie zou volgen. Vandaag durft niemand daar nog met zekerheid over te spreken. Want hier werkt het neoliberale model juist met een autoritair regime. De Chinese bevolking zag haar welvaart op relatief korte tijd enorm toenemen. De economische ongelijkheid is toegenomen, maar er zijn ook zevenhonderd miljoen mensen uit de armoede gehaald. Allicht stellen heel wat Chinezen zich soms vragen bij hun politieke systeem, maar vooralsnog blijven de grote protesten achterwege. Dat Xi Jinping in de grondwet liet opnemen dat er geen limiet is aan zijn presidentiële macht, de persvrijheid aan banden ligt en de communistische partij nog steeds de enige is die het land leidt, blijft in de ogen van de Chinese middenklasse ondergeschikt aan het feit dat ze naar hartenlust kunnen reizen en consumeren.

De vrije markt ligt aan de basis van onze welvaart, en groei is noodzakelijk om die welvaart ook op peil te houden. Dat kan alleen als bedrijven en ondernemers zuurstof krijgen, als we onze rol opnemen in de logica van de internationale economie. Maar een vrije markt is niet hetzelfde als een vrijheid-blijheid-ideaal waarin de meest kapitaalkrachtigen vrij spel krijgen, een samenleving waarin al onze goederen en diensten zonder onderscheid overgeleverd worden aan de wetten van de markt. Sociale correcties zijn noodzakelijk om het goede te bewaren. Anders zorgt de vrije markt niet voor welvaart, maar zal ze die juist onder druk zetten – zoals ook de bankencrisis uitgewezen heeft.

DE VAL VAN DE VANZELFSPREKENDHEID

Hoe ziet de wereld eruit in 2019? Het linkse gedachtegoed staat al even onder druk, en ook het neoliberale systeem heeft bewezen dat het niet werkt. De westerse culturele hegemonie heeft de harten van de rest van de wereld niet kunnen veroveren en intussen worden de waarden van de Verlichting niet alleen bedreigd van buitenaf, maar ook van binnen-uit. Intussen plooide de wereld steeds verder open, met de opkomst van het internet en een hyperflexibele mobiliteit. Aan de vooravond van het nieuwe millennium leken we de eeuw van de kosmopoliet in te gaan. Maar het geloof dat het allemaal beter zou gaan in deze open wereld is verkeerd gebleken. De internetwereld is er een van virtuele grenzeloosheid. Maar te midden van al die openheid ging ook onze

⁵ De Tijd, Paul De Grauwe, 'Er zit een missionaris in mij', 10 maart 2018.